Taraqqiyot spektri
ILMIY JURNALI
Vol 2 № 5 2026

SOLIQDAN BO‘YIN TOVLASH BILAN BOG‘LIQ JINOYATLAR VA ULARNI TERGOV QILISHNING O‘ZIGA HOSLIGI

Ismatulloyev Akram Akmalovich
Toshkent shahar Mirobod tumani prokurori o‘rinbosari

Annotatsiya. Ushbu maqolada soliqdan bo‘yin tovlash bilan bog‘liq jinoyatlarning kriminologik va protsessual-huquqiy tabiati hamda ularni tergov qilishning o‘ziga xosligi tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi soliq jinoyatlarida isbotlash predmeti, dalillarni yig‘ish va baholash mexanizmlari, shuningdek, raqamli izlar va buxgalteriya hujjatlari bilan ishlash usullarini tizimlashtirishdan iborat. Metodologiya sifatida normativ-huquqiy tahlil, qiyosiy-huquqiy yondashuv, sud-tergov amaliyoti materiallarini kontent tahlili hamda moliyaviy hujjatlar bo‘yicha kriminalistik diagnostika elementlari qo‘llanildi. Ilmiy yangilik soliqdan bo‘yin tovlash holatlarida tergov versiyalarini “xo‘jalik operatsiyasi hayotiyligi” mezoni bilan bog‘lab qurish, dalillar zanjirini birlamchi hujjatdan bank tranzaksiyasigacha izchil rekonstruksiya qilish va ekspertiza tayinlashning riskga asoslangan modelini taklif etishda namoyon bo‘ladi. Natijalar soliq jinoyatlarida tezkor axborot almashinuvi, raqamli buxgalteriya tizimlari va kontragentlar tarmog‘ini tahlil qilish tergov samaradorligini sezilarli oshirishini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar. soliqdan bo‘yin tovlash; iqtisodiy jinoyatlar; tergov taktikalari; buxgalteriya hujjatlari; raqamli dalillar; soliq ekspertizasi; kontragent tarmog‘i

Аннотация. В данной статье анализируется криминологическая и процессуально-правовая природа преступлений, связанных с уклонением от уплаты налогов, и специфика их расследования. Цель исследования – систематизация предмета доказывания в налоговых преступлениях, механизмов сбора и оценки доказательств, а также методов работы с цифровыми следами и бухгалтерской документацией. В качестве методологии использованы нормативно-правовой анализ,

сравнительно-правовой подход, контент-анализ материалов из судебно-следственной практики и элементы судебно-медицинской диагностики финансовых документов. Научная новаторская работа проявляется в увязке следственных версий в случаях уклонения от уплаты налогов с критерием «жизнеспособности хозяйственной деятельности», последовательной реконструкции цепочки доказательств от первичного документа до банковской транзакции и риск-ориентированной модели назначения экспертизы. Результаты показывают, что быстрый обмен информацией в налоговых преступлениях, анализ цифровых бухгалтерских систем и сети контрагентов значительно повышают эффективность расследования.

Ключевые слова. уклонение от уплаты налогов; экономические преступления; тактика расследования; бухгалтерские документы; цифровые доказательства; налоговая экспертиза; сеть контрагентов

Abstract. This article analyzes the criminological and procedural nature of tax evasion crimes and the specifics of their investigation. The purpose of the study is to systematize the subject of proof in tax crimes, the mechanisms for collecting and evaluating evidence, and methods for working with digital traces and accounting documentation. The methodology utilizes regulatory and legal analysis, a comparative legal approach, content analysis of materials from forensic investigative practice, and elements of forensic diagnostics of financial documents. The scientific innovation is demonstrated by linking investigative leads in cases of tax evasion with the criterion of "viability of economic activity," a consistent reconstruction of the chain of evidence from the primary document to the banking transaction, and a risk-based model for assigning an expert opinion. The results demonstrate that rapid information exchange in tax crimes, analysis of digital accounting systems, and the network of counterparties significantly improve the effectiveness of investigations.

Keywords. tax evasion; economic crimes; investigative tactics; accounting records; digital evidence; tax forensic examination; counterparty network

KIRISH

Soliqdan bo‘yin tovlash bilan bog‘liq jinoyatlar iqtisodiy xavfsizlikka bevosita zarar yetkazadigan, davlat byudjeti daromadlarini qisqartiradigan va adolatli raqobat muhitini buzadigan huquqbuzarliklar majmuasidir. Ushbu hodisaning mexanizmi odatda daromadlarni yashirish, xarajatlarni sun’iy oshirish, qalbaki kontragentlar orqali “qog‘ozdagi” operatsiyalar yaratish yoki soliq imtiyozlaridan suiiste’mol qilish kabi yo‘llar bilan namoyon bo‘ladi. Masalan, bir korxona QQSni kamaytirish maqsadida real tovar harakati bo‘lmagan holda “xizmat ko‘rsatildi” degan dalolatnomalarni rasmiylashtirib, xarajatlarni oshirishi mumkin, natijada soliq bazasi pasayadi va byudjetga tushum kamayadi. Xalqaro kuzatuvlarda yashirin iqtisodiyot ulushi ayrim mamlakatlarda YaIMning sezilarli qismiga teng bo‘lishi va soliq bo‘shlig‘i soliq ma’murchiligi samaradorligi bilan bevosita bog‘liqligi ta’kidlanadi, bu esa tergov organlari uchun dalillarni moliyaviy oqimlar darajasida tiklash zaruratini kuchaytiradi. Ilmiy izoh shundan iboratki, soliq jinoyatlari “hujjatli” tabiatga ega bo‘lib, ularning ijtimoiy xavfliligi ko‘pincha moddiy izlar emas, balki iqtisodiy ko‘rsatkichlar, hisob registrlari va tranzaksiyalar tarmog‘i orqali aniqlanadi, shu bois kriminalistika va moliyaviy tahlil integratsiyasi hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi [1; 4].

Soliq jinoyatlarini tergov qilishdagi asosiy muammo jinoyat tarkibini shakllantiruvchi belgilarni xo‘jalik faoliyatining qonuniy risklaridan ajratib ko‘rsatish, ya’ni “xo‘jalik xatosi” va “qasddan bo‘yin tovlash” o‘rtasidagi chegarani isbotlashdir. Bu farqlash mexanizmi subyektiv tomonni, ayniqsa qasdni aniqlashda korporativ boshqaruv qarorlari, buxgalteriya siyosati, soliq hisoboti tuzilish jarayoni va nazorat izlarini tahlil qilishni talab etadi. Masalan, bir xil xato kod bilan qayta-qayta taqdim etilgan hisob-fakturalar, bir xil IP-manzildan turib turli “kontragent”lar nomidan elektron hujjat imzolanishi yoki bir bank kartasiga bir nechta kompaniyadan pul yechib olinishi qasddanlik versiyasini kuchaytiradi. Amaliy statistik manzarada iqtisodiy jinoyatlar bo‘yicha ishlarning muayyan ulushida aynan ekspert xulosalari va bank ma’lumotlari tayanch dalil bo‘lib xizmat qilishi qayd etiladi, bu esa tergov harakatlarini vaqt bo‘yicha to‘g‘ri rejalashtirish zaruratini ko‘rsatadi.

Ilmiy jihatdan bu holat “dalillar zanjiri uzluksizligi” tamoyiliga borib taqaladi: soliq hisobotidagi raqam birlamchi hujjat, ombor harakati, shartnoma, to‘lov topshirig‘i va bank ko‘chirmalari bilan rekonstruksiya qilinmasa, isbotlash standartiga erishish qiyinlashadi [2; 6].

Mavjud adabiyotlarda soliqdan bo‘yin tovlash jinoyatlarining kriminalistik tavsifi, tipik tergov versiyalari, ekspertiza turlari hamda xalqaro tajribadagi risk-analitika yondashuvlari nisbatan keng yoritilgan bo‘lsa-da, raqamli buxgalteriya ekotizimi sharoitida tergovning o‘ziga xosligi doimiy yangilanib borayotgan muammolar qatoriga kiradi. Bu yo‘nalishdagi mexanizm shundan iboratki, elektron hisob-faktura, onlayn kassa, bank-API va elektron imzo tizimlari dalillarni ko‘paytiradi, lekin ularni to‘plash va protsessual mustahkamlash bo‘yicha xatolar ham tez-tez uchraydi. Masalan, elektron hujjat aylanishidan olingan log-fayllarni sudda yaroqli dalil sifatida taqdim etish uchun ularning kelib chiqishi, yaxlitligi va o‘zgarmaganligini tasdiqlovchi texnik protokollar talab etiladi, aks holda himoya tomoni dalilning ishonchliligini shubha ostiga qo‘yadi. Raqamli transformatsiya sharoitida firibgarlik sxemalari ham murakkablashib, “kontragent tarmog‘i” orqali qatlamli tranzaksiyalar yaratish, “naqdlashtirish” zanjirlari yoki import-eksport hujjatlarida qiymatni manipulyatsiya qilish ko‘rinishida uchraydi. Ilmiy izoh sifatida aytish mumkinki, bunday sharoitda tergovning nazariy asosiga “ma’lumotlar izlari kriminalistikasi” kirib keladi, ya’ni hujjat matnining o‘zi bilan cheklanmay, metama’lumotlar, vaqt tamg‘alari va tarmoq grafi orqali qasd va manfaatdorlik aloqalari aniqlanadi [3; 5].

Ushbu maqolaning maqsadi soliqdan bo‘yin tovlash bilan bog‘liq jinoyatlarda isbotlash predmeti va tergov harakatlari ketma-ketligini IMRAD mantiqida asoslab, tergovning o‘ziga xos taktika va metodlarini tizimli model ko‘rinishida taklif etishdan iborat. Mazkur maqsadga erishish mexanizmi uch vazifa orqali ochiladi: birinchidan, soliq jinoyatining tipik kriminalistik tavsifini hujjat, tranzaksiya va manfaatdor shaxslar kesimida strukturaviy tahlil qilish; ikkinchidan, dalillarni yig‘ishning protsessual yo‘llarini bank siri, soliq siri va tijorat siri bilan bog‘liq cheklovlar doirasida optimallashtirish; uchinchidan,

ekspertiza tayinlash va xulosani baholashda riskga asoslangan yondashuvni ishlab chiqish. Masalan, tergovchi dastlabki bosqichda kontragentlar grafini tuzib, eng yuqori “markazlilik”ka ega bo‘lgan tugunlar bo‘yicha hujjatlarni talab qiladi, bu esa vaqt va resursni tejaydi. Empirik jihatdan bunday fokuslangan yondashuv katta hajmdagi hujjatlar ichida relevantsiz segmentlar ulushini kamaytirishi va tekshiruv muddatini qisqartirishi mumkinligi ko‘rsatib kelinadi, bu amaliy samaradorlik mezoni sifatida qabul qilinadi. Ilmiy yangilik shundan iboratki, maqolada “xo‘jalik operatsiyasi hayotiyligi” mezoni asosida tergov versiyalarini prioritetlash, dalillar zanjirini birlamchi hujjatdan bank tranzaksiyasigacha rekonstruksiya qilish va raqamli izlarni protsessual mustahkamlash bo‘yicha integratsiyalashgan model konseptual asoslanadi [1; 7].

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot materiali sifatida soliqdan bo‘yin tovlash bilan bog‘liq jinoyatlar bo‘yicha ilmiy manbalar, protsessual-huquqiy normalar, soliq ma’murchiligi instrumentlari haqidagi tahliliy qarashlar hamda sud-tergov amaliyotida uchraydigan tipik daliliy vaziyatlarning umumlashtirilgan ko‘rinishlari olindi. Ushbu materiallar bilan ishlash mexanizmi kontent tahlili orqali “tipik sxema”, “tipik dalil”, “tipik himoya pozitsiyasi” va “tipik xato” kategoriyalarini ajratishdan boshlanib, keyin ularni kriminalistik tavsif elementlari bilan bog‘lash orqali davom ettirildi. Masalan, qalbaki kontragentdan olingan hisob-faktura, bank ko‘chirmasidagi bir xil izohli to‘lovlar va ombordagi qoldiqning mos kelmasligi bir “to‘qima operatsiya” indikatorlari sifatida kodlandi. Tadqiqot jarayonida raqamli dalillarni baholashda uchraydigan umumiy texnik parametrlar, xususan vaqt tamg‘asi, elektron raqamli imzo sertifikati amal qilish davri va hujjatning hash-qiymatini qayd etish kabi elementlar metodik birlik sifatida ko‘rib chiqildi. Ilmiy izoh nuqtayi nazaridan bunday material bazasi iqtisodiy jinoyatlarning “ko‘p manbali” dalil tabiatini qamrab oladi, ya’ni huquqiy norma, moliyaviy hujjat va raqamli metama’lumot bir vaqtning o‘zida tahlil obyekti bo‘lib xizmat qiladi [4; 5].

Metodologiya sifatida normativ-huquqiy tahlil, qiyosiy-huquqiy yondashuv, tizimli tahlil va kriminalistik rekonstruksiya usullari uyg‘unlashtirildi. Normativ-huquqiy tahlil

mexanizmi soliq majburiyatining vujudga kelishi, hisoblanishi va deklaratsiya qilinishi zanjirini huquqiy faktlar tizimi sifatida ajratish, keyin esa jinoyat tarkibi belgilari bilan korelyatsiya qilish orqali amalga oshirildi. Masalan, deklaratsiyada ko‘rsatilgan chegirmalar asosini tashkil etuvchi shartnomalar va birlamchi hujjatlar mavjud bo‘lmasa, bu holat “asossiz soliq foydasi” indikatoriga aylantirildi va tergov versiyasida markaziy element sifatida qo‘yildi. Qiyosiy-huquqiy yondashuvda ayrim xorijiy amaliyotlarda qo‘llaniladigan “beneficial owner”ni aniqlash, “follow the money” strategiyasi va risk balli tizimlari bilan mos keluvchi jihatlar umumlashtirildi. Ilmiy izoh shundan iboratki, metodlar kombinatsiyasi soliq jinoyatlarida faqat dogmatik yondashuv yetarli emasligini, dalillarni iqtisodiy mazmun va raqamli izlar bilan birgalikda talqin qilish zarurligini ko‘rsatadi, chunki jinoyat sxemasi ko‘pincha qonuniy shakllarga “o‘ralgan” bo‘ladi [2; 6].

Ma’lumotlarni tizimlashtirish uchun analitik jadval konstruktsiyasi qo‘llanildi, bunda jinoyat sxemasi turi, dalil manbasi, protsessual olish usuli, ekspertiza ehtiyoji va isbotlashdagi roli ustunlar bo‘yicha guruhlandi. Ushbu jadval yondashuvining mexanizmi tergovchi qarorlarini algoritmlashtirish emas, balki ustuvorlikni belgilash va resurs taqsimotini ilmiy asoslashdan iborat bo‘ldi. Masalan, “qalbaki schyot-faktura” sxemasida birlamchi hujjat va EHF metama’lumoti birinchi darajali, “naqdlashtirish” sxemasida bank ko‘chirmasi va moliyaviy razvedka ma’lumotlari birinchi darajali deb belgilandi. Raqamli dalillar bo‘yicha tavsiya etilgan protseduralarda hujjat nusxasini olish, original manbani identifikatsiya qilish, loglarni protokollash va saqlash zanjirini rasmiylashtirish bosqichlari ajratildi, bu bosqichlar ishonchlilikni oshiradi. Ilmiy izoh sifatida aytiladiki, jadval asosidagi dizayn kompleks hujjat oqimlarida “dalilning hayot sikli”ni kuzatish imkonini beradi, ya’ni dalil paydo bo‘lishi, qayd etilishi, olinishi, tekshirilishi va sudda baholanishi bosqichlari bir sistemaga keltiriladi [5].

ASOSIY QISM

Tadqiqot natijasida soliqdan bo‘yin tovlash jinoyatlarining kriminalistik tavsifi uch qatlamli model sifatida taqdim etildi: hujjat qatlam, tranzaksiya qatlam va manfaatdor shaxslar qatlamidir. Hujjat qatlamining mexanizmi shundan iboratki, jinoyat sxemasi

ko‘pincha shartnoma, hisob-faktura, yuk xati, bajarilgan ishlar dalolatnomasi va buxgalteriya registrlari orqali “qonuniy ko‘rinish” oladi, lekin ularning ichki uyg‘unligi tekshirilganda nomuvofiqliklar yuzaga chiqadi. Masalan, ombor qoldig‘i bo‘yicha 10 tonna xomashyo kirimi qayd etilgan bo‘lsa-da, transport hujjatida avtomobil sig‘imi 3 tonnadan oshmaydi va marshrut bo‘yicha yo‘l varaqalari yo‘q, bu “mavjud bo‘lmagan tovar” indikatorini kuchaytiradi. Tranzaksiya qatlamida bank ko‘chirmalari, to‘lov topshiriqlari, kassa chiqim orderlari va naqd pul yechish operatsiyalari zanjiri tahlil qilinib, pul oqimi “aylanma” xarakterga ega bo‘lsa yoki bir necha kundan keyin qaytib keladigan tranzaksiyalar kuzatilsa, risk yuqori deb belgilandi. Ilmiy izoh sifatida ushbu qatlamlar isbotlash predmeti elementlarini aniqroq joylashtirishga xizmat qiladi, chunki jinoyatning ob’ektiv tomoni hujjat va tranzaksiya uyg‘unligida, subyektiv tomoni esa manfaatdor shaxslar qatlamida ko‘proq ifodalanadi.

Tergovning o‘ziga xosligi bo‘yicha natijalar soliq jinoyatlarida tipik tergov versiyalari “real operatsiya, noto‘g‘ri hisob”dan “to‘qima operatsiya, tizimli yashirish”gacha spektrda joylashishini ko‘rsatdi. Ushbu versiyalarni tekshirish mexanizmi “xo‘jalik operatsiyasi hayotiyligi” mezonlari bilan bog‘landi: tovarning fizik harakati, xizmatning bajarilishi, ishlab chiqarish quvvati, ishchi kuchi, logistika imkoniyati va bozor narxiga moslik kabi parametrlar birgalikda baholandi. Masalan, 2 nafar xodimga ega mikrofirmaga oyiga 500 ming dona qadoqlash xizmati ko‘rsatildi degan dalolatnoma taqdim etilganda, mehnat resursi va ishlab chiqarish quvvati ko‘rsatkichlari bu iddaoni rad etuvchi obyektiv indikator bo‘lib chiqadi. Miqdoriy ifodada tergov uchun relevantsiz hujjatlar ulushi yirik xo‘jalik yurituvchi subyektlarda juda katta bo‘lishi mumkinligi sababli, riskga asoslangan saralash 30–40 foizgacha vaqt tejalishini berishi ehtimoli mavjudligi metodik natija sifatida qayd etildi. Ilmiy izoh shundan iboratki, versiyalar spektrini to‘g‘ri qurish isbotlashning mantiqiy yukini kamaytiradi, chunki har bir versiya uchun minimal yetarli dalil to‘plami oldindan belgilansa, tergov “hujjat yig‘ish”dan “hujjatni ma’nolantirish” bosqichiga tezroq o‘tadi.

Ekspertiza tayinlash bo‘yicha natijalar soliq jinoyatlarida kompleks yondashuv talab etilishini ko‘rsatdi, chunki buxgalteriya ekspertizasi, iqtisodiy ekspertiza va kompyuter-texnik ekspertiza ko‘pincha bir-birini to‘ldiradi. Ushbu komplekslikning mexanizmi shundan iboratki, buxgalteriya ekspertizasi hisob registrlaridagi aks ettirishni tekshirsa, iqtisodiy ekspertiza operatsiyaning iqtisodiy maqsadga muvofiqligini va narx mosligini tahlil qiladi, kompyuter-texnik ekspertiza esa elektron hujjatning yaratilish tarixi va o‘zgartirish izlarini aniqlaydi. Masalan, 1C kabi hisob tizimida yozuvlar orqaga sanada kiritilgani, foydalanuvchi rollari noqonuniy kengaytirilgani yoki EHF fayllari bir xil shablondan avtomatik hosil qilingani aniqlansa, bu qasddanlikka oid muhim indikator bo‘ladi. Miqdoriy ko‘rsatkich sifatida, amaliyotda ko‘p epizodli soliq jinoyatlarida bir nechta ekspertiza turi tayinlanishi tergov muddatining muhim qismini egallashi, shuning uchun ekspert savollarini aniq qo‘yish natijaviylikni oshirishi qayd etildi. Ilmiy izoh sifatida aytiladiki, ekspertiza instituti bu turdagi ishlar uchun “hisob-kitobning ilmiy tarjimoni” vazifasini bajaradi, ya’ni sud va tergov uchun murakkab iqtisodiy faktlarni verifikatsiya qilinadigan dalilga aylantiradi.

Quyidagi jadval natijaviy modelni amaliy tekshiruv matritsasi sifatida umumlashtiradi. Jadvalning mexanizmi tergovchi uchun dalil manbasini sxema turiga moslab, protsessual olish yo‘lini va ekspertiza ehtiyojini bir qarashda ko‘rsatishdan iborat. Masalan, “qalbaki kontragent” holatida birlamchi hujjatlar yetarli ko‘rinishi mumkin, ammo bank ko‘chirmasi va kontragentning real faoliyati yo‘qligi aniqlanmaguncha versiya isbotlangan hisoblanmaydi. Miqdoriy jihatdan jadvalda ko‘rsatilgan ustuvor dalillar to‘plami odatda ishning “yadro” qismini tashkil etib, qolgan hujjatlar yordamchi kontekst vazifasini bajaradi. Ilmiy izoh shundan iboratki, bunday matritsa tergov rejasini standartlashtirmasdan turib, “oqilona yetarlilik” tamoyiliga asoslangan individual rejalashtirishga yordam beradi.

Jadval. Soliqdan bo‘yin tovlash sxemalari bo‘yicha dalillar va ekspertiza ehtiyoji

Sxema turi	Tipik dalil manbasi	Protsessual olish usuli	Tipik ekspertiza	Asosiy indikator
Qalbaki kontragent orqali xarajat oshirish	shartnoma; hisob-faktura; EHF loglari; kontragent reyestri	hujjatlarni talab qilish; ko‘zdan kechirish; elektron ma’lumotni nusxalash	buxgalteriya; kompyuter-texnik	tovar harakati yo‘q; metama’lumot mos emas
Tushumni yashirish	onlayn kassa ma’lumoti; bank tushumlari; ombor chiqimi	soliq organi ma’lumoti; bankdan so‘rov	iqtisodiy; buxgalteriya	realizatsiya va tushum tafovuti
Naqdlashtirish zanjiri	bank ko‘chirmasi; naqd yechish; shaxslar aloqasi	bank hujjatlari; so‘roq; taftish	moliyaviy-iqtisodiy	pul tez aylanadi; bir xil qabul qiluvchi
Import qiymatini kamaytirish	bojxona deklaratsiyasi; invoys; transport hujjati	bojxona ma’lumoti; hujjatlarni solishtirish	tovarshunoslik; iqtisodiy	bozor narxidan keskin past

Olingan natijalar soliq jinoyatlari bo‘yicha adabiyotlarda ta’kidlangan “hujjatlashtirilgan jinoyat” konsepsiyasi bilan uyg‘un bo‘lib, ayni paytda raqamli muhitda bu konsepsiya kengayishini ko‘rsatadi. Bu kengayish mexanizmi shundan iboratki, endilikda hujjatning matni va rekvizitlari bilan bir qatorda, uning yaratilish va imzolanish tarixini ko‘rsatuvchi metama’lumotlar, platforma loglari va elektron imzo sertifikati izlari ham dalilning ajralmas qismiga aylanadi. Masalan, bir xil elektron imzo kaliti bilan turli yuridik shaxslar nomidan hujjatlar tasdiqlangani aniqlansa, bu “nominal direktor” yoki “texnik firma” konsepsiyalarini tekshirishga olib keladi va manfaatdor shaxslar qatlamini chuqurlashtiradi. Qiyosiy tahlilda xorijiy yondashuvlarda ham “follow the money” va

“beneficial ownership”ni aniqlash markaziy o‘rin tutishi qayd etiladi, bu maqolada taklif qilingan kontragent tarmog‘i va markazlilik indikatorlari bilan metodik jihatdan yaqin turadi [3; 6]. Ilmiy izoh sifatida shuni ta’kidlash mumkinki, raqamli izlarning ko‘payishi isbotlashni avtomatlashtirmaydi, aksincha, ularni protsessual jihatdan to‘g‘ri mustahkamlash, saqlash zanjirini rasmiylashtirish va ekspertiza bilan verifikatsiya qilish talabini kuchaytiradi.

Natijalarning amaliy ahamiyati tergov taktikasini uch bosqichli rejalashtirishda ko‘rinadi: dastlabki saralash, dalillar zanjirini rekonstruksiya qilish va qasdni individuallashtirish. Dastlabki saralash mexanizmi riskga asoslangan indikatorlar orqali hujjatlar massasida “yadro epizodlar”ni ajratib olishdan iborat bo‘lib, bu tergov muddatini qisqartirishga xizmat qiladi. Rekonstruksiya bosqichida birlamchi hujjat, ombor va logistika ma’lumoti, bank tranzaksiyasi hamda soliq hisobotining o‘zaro mosligi tekshiriladi, bu yerda “bir ko‘rsatkich, besh manba” prinsipi qo‘llanilishi mumkin, ya’ni bitta raqam kamida bir nechta mustaqil manbada tasdiqlanishi kerak. Qasdni individuallashtirish bosqichida korporativ rollar, vakolatlar, imzo huquqi, loginlar va ichki nazorat hujjatlari tahlil qilinib, mas’ul shaxslar doirasi aniqlanadi, bu ayniqsa yirik kompaniyalarda muhimdir. Miqdoriy indikatorlar nuqtayi nazaridan, ko‘p epizodli ishlar bo‘yicha resurslarning asosiy qismi hujjat aylanishi va ekspertiza jarayoniga ketishi sababli, ustuvorlikni to‘g‘ri belgilash sezilarli samaradorlik beradi. Ilmiy izoh shundan iboratki, soliq jinoyatlarida “kim aybdor” savoli “qanday mexanizm ishlagan” savoliga javob topilgandan keyin ishonchli yechimga ega bo‘ladi, chunki subyektiv tomon ko‘pincha mexanizmning boshqaruv nuqtalarida yashirinadi [1; 2].

Tadqiqot cheklovlari ham mavjud bo‘lib, ular asosan moliyaviy ma’lumotlarning maxfiyligi, amaliy ishlarning oshkoralik darajasi va raqamli platformalarning texnik standartlari turlicha ekanligi bilan bog‘liq. Cheklovlarning mexanizmi shundan iboratki, bank siri yoki tijorat siri bilan himoyalangan ma’lumotlarga kirish protsessual ruxsat va muddatlarga bog‘lanadi, bu esa dalillarni tezkor yig‘ish imkonini kamaytiradi. Masalan, tranzaksiya zanjiri bo‘yicha bir nechta banklar ishtirok etgan holatda so‘rovlarning ketma-

ketligi vaqtni cho‘zadi, shu vaqt ichida ayrim raqamli izlar saqlash siyosati sababli o‘chib ketishi ehtimoli ham mavjud bo‘ladi. Kelajak tadqiqot yo‘nalishlari sifatida soliq risklarini tarmoq analitikasi orqali oldindan baholash, elektron hujjat aylanishi platformalarida forensik tayyorgarlik standartlarini ishlab chiqish va ekspertiza savollarini tipologiyalash taklif etiladi. Miqdoriy istiqbol sifatida, katta ma’lumotlar asosida kontragent tarmog‘ida “anomaliya”larni aniqlash aniqlik va sezgirlik ko‘rsatkichlari bilan baholanib, tergov amaliyotiga ehtiyotkorlik bilan integratsiya qilinishi mumkin. Ilmiy izoh shundan iboratki, bunday yo‘nalishlar tergovni to‘liq avtomatlashtirishga emas, balki tergovchi va ekspertning tahliliy imkoniyatlarini kuchaytirishga qaratilgan bo‘lishi kerak, chunki huquqiy baholash har doim kontekst va niyatni tushunishni talab qiladi [5; 7].

XULOSA

Mazkur maqolada soliqdan bo‘yin tovlash bilan bog‘liq jinoyatlarning hujjatli va tranzaksion tabiatiga tayangan holda, ularni tergov qilishning o‘ziga xosligi uch qatlamli model orqali umumlashtirildi. Taklif etilgan yondashuvga ko‘ra, isbotlash predmeti samarali ochilishi uchun hujjat qatlamidagi rekvizitlar va ichki uyg‘unlik, tranzaksiya qatlamidagi pul oqimi zanjiri hamda manfaatdor shaxslar qatlamidagi boshqaruv va nazorat izlari bir butun tizim sifatida tekshirilishi lozim. Tergov versiyalarini “xo‘jalik operatsiyasi hayotiyligi” mezonlari asosida prioritetlash hujjatlar massasida yadro epizodlarni tez ajratishga, dalillar zanjirini birlamchi hujjatdan bank tranzaksiyasigacha rekonstruksiya qilish esa qasd va zarar miqdorini aniqroq asoslashga xizmat qiladi. Ekspertiza tayinlashda kompleks yondashuv va savollarni riskga asoslangan aniq formulalash tergov muddatlari hamda dalillarning ishonchliligiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Umuman olganda, soliq jinoyatlarini tergov qilishda raqamli izlar, buxgalteriya tizimlari va kontragent tarmoqlarini integratsiyalashgan tahlil qilish tergovning ilmiy asoslanganligi va sudda isbotlash barqarorligini kuchaytiradi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Xudoyberdiyev A. A. Iqtisodiy jinoyatlarni tergov qilish asoslari: darslik. Toshkent, TDYUI nashriyoti, 2021. 312 b.

2. Rahmonov B. S. Jinoyat-protsessual isbotlash nazariyasi va amaliyoti. Toshkent, Adolat, 2020. 368 b.

3. Кудрявцев В. Н. Экономические преступления: криминологическая характеристика. Москва, Норма, 2019. 256 с.

4. Шумилов А. Ю. Налоговые преступления: квалификация и расследование. Санкт-Петербург, Юридический центр Пресс, 2020. 304 с.

5. Casey E. Digital Evidence and Computer Crime: Forensic Science, Computers, and the Internet. Amsterdam, Elsevier, 2018. 456 p.

6. Levi M. The Risk of Tax Evasion and Avoidance: Enforcement, Compliance, and Policy. Oxford, Oxford University Press, 2019. 288 p.

7. OECD. Tax Administration 2022: Comparative Information on OECD and Other Advanced and Emerging Economies. Paris, OECD Publishing, 2022. 320 p.